

Journal of
NATURAL SCIENCE

<http://natscience.jspi.uz>

№5/3(2021)

biology chemistry geography

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
TABIIY FANLAR FAKULTETI**

dotsenti, kimyo fanlari nomzodi

DAMINOV G‘ULOM NAZIRQULOVICH

tavalludining 60 yilligiga bag‘ishlangan

onlayn konferensiya materiallari

Jizzax-2021

<u>ТАХРИР ХАЙЪАТИ</u>	<u>ТАХРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ</u>
Бош мухаррир – У.О.Худанов т.ф.н., доц. Бош мухаррир ёрдамчиси-Д.К.Мурадова, PhD, доц. Масъул котиб- Д.К.Мурадова	1. Худанов У.О. – ЖДПИ Табиий фанлар факултети декани, т.ф.н., доц. 2. Шылова О.А.-д.х.н., профессор Института химии силикатов им. И.В. Гребенщикова Российской академии наук (ИХС РАН) 3. Маркевич М.И.-ф.ф.д. проф Белорусия ФА 4. Elbert de Josselin de Jong- профессор, Niderlandiya 5. Кодиров Т- ТТЕСИ к.ф.д, профессор 6. Абдурахмонов Э – СамДУ к.ф.д., профессор 7. Сманова З.А,-ЎЗМУ к.ф.д., профессор 8. Султонов М-ЖДПИ к.ф.д,доц 9. Яхшиева З- ЖДПИ к.ф.д, проф.в.б. 10. Рахмонкулов У- ЖДПИ б.ф.д., проф. 11. Мавлонов Х- ЖДПИ б.ф.д.,проф 12. Муродов К-СамДУ к.ф.н., доц. 13. Абдурахмонов Ғ- ЎЗМУ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 14. Хакимов К – ЖДПИ г.ф.н., доц. 15. Азимова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология бўйича) (PhD), доц 16. Юнусова Зебо – ЖДПИ к.ф.н., доц. 17. Гудалов М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (география фанлари бўйича) (PhD) 18. Мухаммедов О- ЖДПИ г.ф.н., доц 19. Хамраева Н- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (биология фанлари бўйича) (PhD) 20. Рашидова К- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 21. Мурадова Д- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD), доц 22. Инатова М- ЖДПИ фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD)
Муассис-Жиззах давлат педагогика институти	
Журнал 4 марта чиқарилади (хар чоракда)	
Журналда чоп этилган маълумотлар аниқлиги ва тўғрилиги учун муаллифлар масъул	
Журналдан кўчириб босилганда манбаа аниқ кўрсатилиши шарт	

Жиззах давлат педагогика институти Табиий фанлар факултети

Табиий фанлар-Journal of Natural Science-электрон журнали

[/http://www.natscience.jspi.uz](http://www.natscience.jspi.uz)

**QO'RAKO'LNI TAYYORLASH, ISHLOV BERISH VA SIFATINI
BAHOLASH.**

Sindorov Abdumo'min O'rolbek o'g'li, o'qituvchi

Mamadiyurov Ilhom Zafar o'g'li, talaba

Azimov Nodir Qodiro'g'li, talaba

Jizzax davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: U yoki bu darajada teri qiymatini belgilashga xizmat qiluvchi qorako'lning 40dan ziyodroq xususiyatlari bor. Ammo qorako'l tovarshunosligida bu belgilarning barchasini inobatga olishning imkoni yo'q, shu sababli qorako'lning sifati uning umumlashgan tovar xususiyatlari bo'yicha aniqlanadi.

Kalit so'zlar: qorako'l xomashyosi, tola qoplami, qorako'l gullari, sofzotli va duragay qorako'l, tovar xususiyatlar, qorako'l xillash, taqir terilar, qorako'lcha va qorako'l-qorako'lcha terilari, yoqabop terilar, ipaksimonlik va yaltiroqlik, tig'izlik, qalami, loviyasimon, yol, halqasimon gullar, qora, ko'k, sur, guligaz, qambar, zarmalla, oq va ola rang, terining ikkinchi darajali qismlari, sag'ri, yelka va yonboshlari, tovarshunos.

Qorako'l xomashyosi deb aslzot qorako'l homilasi va qo'zilaridan, qorako'l qo'ylarning boshqa dag'al junli qo'ylar bilan chatishishidan olinib, sifat jihatidan sof zotli qorako'lga o'xshash, ishlov berilmagan terilar guruhi tushuniladi. Qorako'l xomashyosi tarkibiga kiruvchi terilar tola qoplami rivojlanish darajasiga, rangiga, qorako'l gullarning xil va shakllariga, gullarning sifatiga, teri mag'zining qalinligiga, sath o'lchamiga ko'ra bir-biridan farq qiladi .

Qorako'lning tovar xususiyatlari deyilganda terining sifati va qiymatini, foydalanish qo'lamini, pirovard natijada xomashyoning bozorgirligini, raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim belgilar majmuasi tushuniladi.

B.A.Kuznetsovning (1956) ko'rsatishicha, qorako'lning asosiy tovar xususiyatlariga teri sathining katta-kichikligi, vazni, tola qoplami rangi, yaltiroqligi, ipaksimonligi, o'siqligi, zichligi, gullarning xil va shakllari, o'lchami va mustaxkamligi, naqshdorligi kabi xususiyatlarini kiritish lozim.

Qorako'l xomashyosini tovar xususiyatlari bo'yicha xillash jarayoni o'z tarixiga ega va u doimiy rivojlanishda. Bu jarayon, eng avvalo bozor talablari va moda taraqqiyotiga, milliy qadriyatlar va an'analar, turmush farovonligi, turmush tarzi bilan uzviy bog'langan holda davom etaveradi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, ko'p sonli qorako'l terilari, sath o'lchami, tolalari uzunligi, gullarning rivojlanish darajasiga, tola qoplami sifatiga qarab bir-

biridan farq qiladi, shu boisdan ham ulardan foydalanish ko'лами va ishlatilish maqsadlari turlicha bo'ladi, bundan tashqari extiyojga mos tarzda o'zgaruvchi mo'yna bozori talablari ham qorako'l xomashyosini turlarga ajratib xillashni taqazo etadi.

Qorako'l tovarshunosligi amaliyotida qorako'l xomashyosini xillash bosqichma-bosqich amalga oshirilib, uning dastlabki bosqichi terilarni turlar bo'yicha xillashdir.

Qorako'l xomashyosining turlar bo'yicha ta'rifi. Qorako'l terilarining turlari deyilganda turli yoshdagi aslzot va duragay homila va qo'zilardan olinadigan, sath o'lchami, teri mag'zi qalinligi, tola qoplaminin uzunligi va rivojlanish bosqichi, qorako'l gullarning holati va buzilish darajasiga ko'ra bir-biridan keskin farq qiluvchi muayyan teri guruhlari tushuniladi.

Qorako'l xomashyosining quyidagi turlari rasman tan olingan:

A) Taqir terilar- tola qoplami juda kalta, tekis, silliq, yaltiroq yoki bo'shashgan yaltiroq. Eng yuqori sifatli terilarning ayrim qismlarida bilinar-bilinmas tovlanuvchi muhayar rasmlar ko'zga tashlanishi mumkin.

M.J. Zokirov (1987) va B.A. Kuznetsovlarning (1956) ko'rsatishlaricha, taqir terilardagi tolalarning uzunligi o'rtacha 2,0-2,5 mm ga yaqin bo'lib, bu aslzot qorako'ldagi tola uzunligiga nisbatan atigi 15-18% demakdir. Taqir terilarning sath maydoni ancha kichik ($300-600\text{sm}^2$), teri mag'zi o'ta yupqa bo'ladi.

B) Qorako'lcha terilari - tola qoplami qalin, teri yuzasiga yopishgan (o'rtacha 2,5-4,5 mm), ipaksimon va yaltiroq, duragay qorako'lcha terilarida dag'allashgan, sal shishasimon yoki bo'shashgan yaltiroqlikda. Teri yuzasi bo'ylab aniq ko'zga tashlanuvchi muhayar rasmlar tarqalgan, teri to'qimasi yupqa. Qo'l bilan silab kurilganda qorako'lcha terilar yuzasi birmuncha notekis, g'adir-budurligi seziladi.

C) Qorako'l-qorako'lcha terilari - tola qoplami qalin, teri yuzasidan bir oz ko'tarilgan, ipaksimon va yaltiroq. Teri yuzasi bo'ylab past bo'yli, tor qalami va yol gullar muhayar rasmlar bilan aralashib joylashgan. O'z nomidan ham ko'rinib turibdiki, bu turdagi terilarning ayrim belgi va xususiyatlari, ya'ni ularning yuzasida shakllangan qalami, loviyasimon va yolsimon gullarning uchrashi aslzot qorako'lga o'xshasa, teri yuzasida birlamchi gul hosil qiluvchi elementlardan xosil bo'luvchi muhayar rasmlarning mavjudligi, yaloq (las) maydonlarining uchrab turishi, teri mag'zining yupqaligi, tolalarining nisbatan kaltaligi bilan qorako'lcha terilariga o'xshab ketadi.

D) Aslzot qorako'l terilari. Tola qoplami har xil darajada ipaksimon va yaltiroq. Teri yuzasi har xil tur va shakldagi qorako'l gullari bilan qoplangan. Teri to'qimasi qalinlashgan yoki qalin.

E) Duragay qorako'l terilari. Tola qoplami kam yoki dag'al ipaksimon, sal

shishasimon yoki xira yaltiroq. Teri yuzasi har xil qorako'l gullari bilan qoplangan.

Duragay qorako'lni keng ko'lamli ishlab chiqarish maqsadga nomuvofiq hisoblanadi va xo'jaliklarda tayyorlangan qorako'l xomashyosida duragay qorako'l salmog'ining o'ta oshib ketishi (2,5–3,0 % dan ziyod) naslchilik ishlari saviyasining pasayib borayotganligidan dalolatdir.

Z) Yoqabop terilar. Teri mag'zi qalin, maydoni yirik, tola qoplami o'siq, har xil darajadagi ipaksimonlik va yaltiroqlikda, gullarning o'lchami yiriklashgan kalta, to'zg'oq, bo'shashgan yoki bo'sh, bo'yin qismida o'suvchi tolalarning to'g'rilangan holdagi uzunligi 30 mm dan 50 mm gacha bo'lishi kerak.

Yoqabop terilar o'stirishga qoldirilgan sofzotli va duragay qorako'l qo'zilarining turli xil kasalliklarga chalinishi, yirtqich hayvonlar (tulki, shoqol, g'ajirlar xujumi, ilon chaqishi va boshqa shu kabilar) xuruji oqibatida o'lganlaridan olinadi.

Duragay qorako'l, yoqabop va taqir terilarga ehtiyojning o'ta kamligi, xarid baholarining o'ta arzonligi mazkur turdagi terilar ishlab chiqarishni iqtisodiy zararli va maqsadsiz qilib quyadi.

Qorako'lning sof zotlilik belgilariga ta'rif. Qorako'l xomashyosining eng sara va qimmatli qismi sofzotli terilar hisoblanadi, zero ularga bo'lgan talab va ehtiyoj o'ta yuqori, xarid baholari nisbatan ancha qimmat.

Qorako'l zoti yaxshilovchi qo'y zoti hisoblanib, ulardan faqatgina boshqa qo'y zotlarining ayrim mahsuldorlik ko'rsatkichlarini yaxshilashda foydalanish mumkin. Shu boisdan ham qorako'lchilikka ixtisoslashgan har bir xo'jalikning mutaxassislari va chorvadorlari mazkur zotning irsiy tozaligini asrash, zotga xos bo'lgan tovar belgilarni saqlash va takomillashtirish bo'yicha tinmay mehnat qilishlari lozim.

Qorako'l tovarshunosligida sofzotlilik belgilari faqat qorako'l, qorako'l - qorako'lcha va qorako'lcha terilari uchun e'tiborga molik. Yoqabop va taqir terilarda bu belgilar inobatga olinmaydi.

Sofzotlilik belgilariga teri tola qoplaminin ipaksimonligi va yaltiroqligi, ikkinchi darajali qismlarining gul bilan qoplanish darajasi, bo'yin qismida o'suvchi tolalarning to'g'rilangan holdagi uzunligi, dumining shakli kiradi.

Qorako'l xomashyosining rang guruhleri bo'yicha ta'rii. Tez o'zgaruvchan bozor kon'yunkturasi har xil rang qorako'l terilariga turli darajadagi ehtiyoj talablarini yuzaga keltiradi, tabiiyki bu holat qorako'l xomashyosini har bir tur ichida rang guruhlariga ajratishni taqozo etadi. Keyingi 45-50 yil davomida terilar assortimenti yangidan-yangi ranglar bilan boyidi va bu o'zgarishlar O'zRST 641-95 andozasida o'z tasdig'ini topdi va unga ko'ra qorako'l xomashyosi quyidagi rang guruhlariga ajratiladi:

A) Qora rang qorako'l. Bu guruhga butun maydoni bo'ylab tekis tim qora rangga, bo'shashgan qora rangga, qo'ng'irlashgan qora rangga (zaytuni) bo'yalgan

tolalar o'sgan, hamda asosiy maydonida 12 sm^2 gacha ola dog'lari bo'lgan qora rang terilar kiritiladi.

B) Ko'k rang (sherozi) qorako'l. Bu rang terining butun maydoni bo'ylab oq va qora rang tolalarning aralashib o'sishidan hosil bo'ladi. Oq va qora rang tolalarning miqdoriy nisbatiga, oq rang tolalarning nisbiy uzunligiga qarab ko'k rang qorako'l och ko'k, o'rta ko'k va to'q ko'k tuslarga va xar bir tus ichida rang barangliklarga bo'linadi. Ko'k rang qorako'lga tekis ko'k rangli terilar, asosiy maydonida 12 sm^2 dan kam ola dog'lari bo'lgan ko'k rang terilar kiritiladi. To'q ko'k tusning qora ko'k rang barangligidagi terilarning yelka qismidan to dumg'aza qismigacha davom etuvchi ko'k rangdagi yo'lakchasi uzilgan bo'lsa, ular rangdor terilarga kiritilajagini ta'kidlash lozim.

C) Sur rang qorako'l. Bu rang tolalar uzunligi bo'ylab rang zarralari (pigment)ning notekis, ya'ni mintaqa tariqasida joylashishidan, ya'ni tolalar asosining to'q tusi bilan uchidagi och yoki oqchil tuslari o'rtasidagi farqning ko'zga tashlanish manzarasidan hosil bo'ladi.

Sur rangi 3 ta zot tipiga (Buxoro, Qoraqalpog'iston va Surxondaryo) va har bir tip ichida rang barangliklarga ajratiladi. Mabodo, terilarning yuzasi bo'ylab sur rangi notekis tarqalgan bo'lsa yoki sur rangi yaqqol ko'zga tashlanmasa bu terilar rangdor terilar guruhiga o'tkaziladi.

D) Rangdor qorako'l. Bu guruh quyidagi rang terilarni o'zichiga oladi:

- 1) qambar rang terilar. Tolalari har xil to'qlikdagi tekis jigarrangga bo'yalgan terilar.
- 2) zar malla rang terilar (to'q sariq). Tolalarning ostki qismi to'q malla rangda bo'lib uchiga tomon rang bo'shashib, uchi och sariq oltinsimon rangda bo'ladi.
- 3) xalili (holli) terilar. Terining ikkala yonboshida o'xshash shakl va o'lchamdagi (mutanosib) dog'lar mavjud bo'lib, bu dog'lar qambar rang terilarda qora rangli, qora rang terilarda qambar rangli bo'ladi.
- 4) jiyaklangan terilar. Qambar rang teri chetlari qora rangdagi, qora rang teri chetlari esa qambar rangdagi tasmason jiyak bilan bezalgan.
- 5) "qirovlangan" qora terilar. Qora rang terilar yuzasining har joy – har joyida tekis tarqalgan siyrak oq tolalar o'sadi. Oq tolalari o'ta kam va siyrakligidan bu rang terilarni ko'k qorako'lga o'tkazib bo'lmaydi.
- 6) guligaz rang terilar. Yuzasi bo'ylab jigarrang va oq rangli tolalar ravon aralashib o'sgan terilar.
- 7) bir tuslik boshqa rang terilar- tolalari qora, ko'k, qambar ranglardan boshqa ranglarga tolalari tekis bo'yalgan terilar.
- 8) ola terilar. Asosiy maydonida 12 sm^2 dan katta o'lchamli ola dog'lari bo'lgan qorako'l va qorako'lcha va 15 sm^2 dan yirik dog'li yoqabop terilar. Ammo, terining boshi, oyoqlari va dumida mavjud ola dog'lar qanaqa o'lchamda bo'lishidan qat'iy

nazar, inobatga olinmaydi. Qorako'lni xillash jarayonida qambar rang, “xalili” va “jiyaklangan” hamda rang tekisligi va ifodalanish darajasi bo'yicha sur rang talablariga javob bera olmaydigan “qorasur” terilar umumiy qambar rang guruhiga kiritiladi. “Qirovlangan” qora rang terilar guruhiga ko'k qorako'l talablariga javob bera olmaydigan (yelkasidan to dumg'azasigacha o'tuvchi ko'k rangli yo'lakchasi uzilgan qora ko'k terilar) ham kiritiladi. Ko'k, qambar, guligaz va zarmalla rang terilar rangining och-to'qliligiga qarab alohida guruhlarga ajratilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maqsudov I Jo'raev J. Ya. Amirov Sh. Q. CHORVACHILIKASOSLARIToshkent, 2012.
2. Nurislom Tuxliyev-O'zbekiston Respublikasi: Ensiklopedik Ma'lumotnoma “O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2007.
3. Sindorov, A., & Azimov, N. (2020). QORAKO'L ZOTLI QO'Y BIOLOGIYASI. Журналестественныхнаук, 7(1).
4. Sindorov, A., & Azimov, N. (2020). QO'YLARNIURCHITISH. Журналестественныхнаук, 7(1).
5. Sindorov Abdumo'min O'rolbeko'gli, Azimov Nodir Qodiro'g'li, & Erkinova Nargiza O'tkirqizi. (2021). QORAMOLLARNINGICHKITUZILISHI (INTERERI). Журналестественныхнаук, 7(4).